

ANNA BERES

Podstawy metodologiczno-źródłowe badań nad aspiracjami zawodowymi i edukacyjnymi młodzieży województwa opolskiego

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie metodologicznych aspektów badań realizowanych w ramach projektu „Rynek pracy a aspiracje zawodowe młodzieży województwa opolskiego. Stan i prognoza”, a także przedstawienie przebiegu badań oraz nakreślenie charakterystyki badanej zbiorowości pod względem cech demograficzno-społecznych. Warto podkreślić, że przedstawiona metodologia badań została wypracowana przez pracowników PIN – Instytutu Śląskiego w toku realizacji kilkunastu projektów badawczych poświęconych młodzieży – jej sytuacji edukacyjnej, aspiracjom, opiniom, a opisywane poniżej badania empiryczne są bezpośrednią kontynuacją projektu „Aspiracje edukacyjne i zawodowe, plany i dążenia życiowe młodzieży szkół ponadgimnazjalnych miasta Opola”, realizowanego ze środków ZPORR, EFS i budżetu państwa w 2005 r.

Metodologia badań

Badania socjologiczne, czy szerzej – badania społeczne, aby spełniać kryteria naukowości, prowadzone są w oparciu o wypracowane, powtarzalne reguły i przepisy postępowania, których zbiór nazywany jest metodologią badań społecznych. Greckie *methodos* oznaczało pierwotnie drogę, po której się dąży, później – umiejętny sposób robienia czegoś. Refleksja nad metodologią socjologiczną uprawiana jest od czasów Comte’a, a jej reguły i założenia jako pierwszy szczegółowo określił Emile Durkheim w *Zasadach metody socjologicznej*. Od tego czasu nauki społeczne, w tym socjologia, wypracowały wiele różnorodnych metod i technik badawczych, stosowanych każdorazowo adekwatnie do założeń, celów i przeznaczenia badań, a także teoretycznej orientacji badacza.

Główne rozróżnienie przyjmowane na gruncie metodologii dotyczy jakościowego lub ilościowego charakteru badań. W pewnym uproszczeniu, badania jakościowe prowadzą do uzyskania danych o charakterze nieliczbowym, natomiast rezultatem badań ilościowych jest uzyskanie danych liczbowych.

Najbardziej popularne metody jakościowe stosowane w naukach społecznych to:

- wywiad pogłębiony,
- zogniskowane dyskusje grupowe (FGI),
- obserwacja (w tym obserwacja uczestnicząca),
- analiza treści (jakościowa),
- studium przypadku.

Technikami jakościowymi można posłużyć się w realizacji różnych celów badawczych. W socjologii mają status badań samodzielnych, ale mogą również stanowić wstęp czy też pilotaż badań ilościowych lub służyć jako uzupełnienie, pogłębienie wyników uzyskanych w takich badaniach. Metody jakościowe pozwalają badaczom spojrzeć na interesujące ich zagadnienie z punktu widzenia respondenta, poznać jego motywacje i schematy poznawcze. Podobnie jak w przypadku badań ilościowych istnieje szereg dostępnych metod jakościowych, których dobór zależy od szukanych informacji oraz dostępności źródeł. Główne cechy łączące metody jakościowe to: nieprobabilistyczny (nielosowy) dobór próby oraz mała jej liczebność.

Z kolei najczęściej używane metody ilościowe to:

- analiza danych zastanych, wtórna analiza danych,
- data mining – analiza danych gromadzonych w systemach informatycznych instytucji,
- analiza treści zorientowana ilościowo,
- eksperyment,
- sondaż.

Badania ilościowe służą mierzeniu zjawisk, dostarczając odpowiedzi na pytania o to – ile, jak często, w jakiej proporcji, jakiej wielkości itp. zachodzą badane zjawiska. Często stosowane są w badaniach rynku oraz opinii publicznej. Wśród metod ilościowych szczególną rolę od czasów George'a Gallupa pełnią badania sondażowe, szczególnie popularne, a czasem wręcz utożsamiane z badaniami społecznymi. Sondaż polega na tym, że badacz wybiera próbę respondentów i zadaje im pytania poprzez narzędzie badawcze – standaryzowany kwestionariusz. W ramach tej metody istnieje kilka technik, w zależności od tego czy respondent wypełnia kwestionariusz sam czy udziela odpowiedzi ankieterowi w toku wywiadu oraz w zależności od

tego, w jaki sposób kwestionariusz jest respondentowi udostępniany: stosuje się ankiety pocztowe, internetowe, wywiady face-to-face, telefoniczne czy wspomagane komputerowo.

Spośród przedstawionych powyżej metod i technik badawczych do realizacji opisywanych badań wybrano technikę ankiety audytoryjnej, a jako jej uzupełnienie – analizę danych zastanych. Posłużenie się ankietą audytoryjną wynikało z kilku niezaprzeczalnych zalet tej techniki: przede wszystkim pozwala ona na stosunkowo szybkie zrealizowanie badania na dużej próbie, dzięki jednoczesnemu wypełnianiu kwestionariuszy przez grupę badanych. Ponadto umożliwiała zminimalizowanie problemów związanych z dostępem do respondentów. Inną zaletą jest to, że odsetek zwrotów kwestionariuszy jest porównywalny, a nawet większy niż w przypadku innych technik sondażowych. Zaobserwowano również, że zastosowanie ankiety audytoryjnej sprzyja względnie niewielkiej liczbie braków odpowiedzi, dzięki obecności ankietera, który jednocześnie nie ingeruje w proces udzielania odpowiedzi, co jest kolejną zaletą, zwłaszcza w przypadku pytań kłopotliwych dla respondentów. Ponadto, należy wspomnieć o tym, że ankiety audytoryjne były stosowane w badaniach PIN – Instytutu Śląskiego z dużym powodzeniem we wcześniejszych badaniach młodzieży.

W toku badań „Rynek pracy a aspiracje zawodowe i edukacyjne młodzieży” użyto standaryzowanego kwestionariusza, w którym zawarto 25 pytań oraz metryczkę (czyli pytania o cechy społeczno-demograficzne respondentów). Większość pytań miała charakter półotwarty – respondenci mogli wybrać jedną z listy odpowiedzi (kafeterii) lub/i wpisać własną. Liczne były również pytania otwarte, które z reguły miały na celu uzyskanie uzasadnienia opinii wyrażonych w odpowiedziach na pytania półotwarte. Taka konstrukcja kwestionariusza pozwalała na dużą (oczywiście w ramach standaryzowanego narzędzia) elastyczność odpowiedzi. Ponadto sprzyjała uzyskaniu pełnych, szczerych a także niestandardowych wypowiedzi, skłaniając badanych do zastanowienia i otwartości, poprzez zminimalizowanie przymusu wyboru tylko jednej z wykonceptualizowanych przez badaczy odpowiedzi, która to cecha jest jedną z głównych wad sondażu.

Podstawą prowadzonych analiz były dwa typy źródeł: źródła wywołane, czyli dane uzyskane z wypełnionych przez młodzież kwestionariuszy opisywanych powyżej, oraz źródła zastane. Sięgnięcie do tych drugich, poprzez zastosowanie analizy danych zastanych, pozwoliło na wzbogacenie wniosków z badań przez umieszczenie ich w szerszym kontekście czasowym i przestrzennym. Prowadzone badania sondażowe miały za cel poznanie aspiracji edukacyjnych młodzieży z określonego terytorium – województwa

opolskiego, w określonym czasie – 2007 r. Uzyskane wyniki warte były jednak porównania zarówno z badaniami prowadzonymi wśród uczniów na Opolszczyźnie w przeszłości, aby uchwycić zmiany zachodzące w czasie, jak i z badaniami ogólnopolskimi, celem wykrycia ewentualnych cech charakterystycznych młodych mieszkańców województwa opolskiego. Źródłem danych użytych w analizie były między innymi badania prowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej, zawarte w kilku publikacjach na temat młodzieży, jej perspektyw oraz wartości i norm¹. Podczas formułowania wniosków z prowadzonych badań odniesiono się również do wcześniejszych raportów i publikacji PIN – Instytutu Śląskiego².

Kolejną, po zebraniu danych, fazą badań jest opracowanie wyników. W przypadku tego badania opracowanie wyników zostało dokonane z zastosowaniem analizy jakościowej i ilościowej, co jest wynikiem przyjętego założenia o komplementarności metod ilościowych i jakościowych. Analizie ilościowej odpowiedzi służyło zastosowanie metod statystycznych, w tym testów statystycznych, tabel przestawnych oraz analizy częstości, które wykonano przy użyciu programu statystycznego SPSS for Windows. Z kolei posłużenie się jakościowo zorientowaną analizą treści przy interpretacji odpowiedzi na pytania otwarte zawarte w kwestionariuszu miało na celu uchwycenie opinii badanych w ich oryginalnym brzmieniu oraz wzbogacenie „suchych faktów” zawartych w liczbach o indywidualne, subiektywne rozumienie przez młodzież problematyki będącej przedmiotem badań.

Dobór próby

Jedną z kluczowych kwestii przy projektowaniu i realizacji badań sondażowych jest dobór próby, czyli zbioru jednostek będących reprezentacją interesującej badacza populacji. Istnieją dwa podstawowe sposoby doboru: losowy (w oparciu o rachunek prawdopodobieństwa) i nielosowy (dobór według przekonań badacza, celowy lub kwotowy). Próba losowa pozwala na uogólnienie wyników badań na całą populację pomimo poznania opinii wy-

¹ *Młodzież 2003*, Warszawa 2003, Opinie i Diagnozy nr 2; *Ocena perspektyw młodego pokolenia Polaków (warunki sukcesu życiowego)*, Warszawa 2002; *Wartości i normy w życiu Polaków* (BS/133/2005) Warszawa 2005; *Wartości życiowe* (BS/98/2004), Warszawa 2004.

² Raport z badań „Rynek pracy a aspiracje zawodowe i edukacyjne młodzieży stan i prognoza”, PIN – Instytut Śląski w Opolu, Opole 2005; *Nasza przyszłość w Unii Europejskiej. Nadzieje i obawy młodzieży*, pod red. A. Śliz, O. Gwizdza, PIN – Instytut Śląski, Opole 2003; *Między edukacją i pracą. Kształcenie i zatrudnienie. Materiały z konferencji naukowej odbytej w Opolu 18 grudnia 1997*, PIN – Instytut Śląski, Opole 1998.

branej części populacji, dzięki zastosowaniu rachunku prawdopodobieństwa. Istnieje kilka podstawowych sposobów uzyskania próby losowej. Pierwszym z nich jest prosty dobór losowy, który polega na indywidualnym losowaniu jednostek z operatu przy użyciu tablic losowych lub poprzez dobór co k-tej jednostki do próby. Kolejny to losowanie warstwowe, w którym dobiera się niezależnie jednostki z każdej warstwy, proporcjonalnie lub nieproporcjonalnie w stosunku do liczebności tych wyróżnionych, ze względu na interesujące badacza cechy, warstw. Trzecim sposobem otrzymania próby z zastosowaniem rachunku prawdopodobieństwa jest dobór grupowy, stosowany w sytuacji braku rzetelnego operatu, przy bardzo licznej populacji. Ostatnim sposobem doboru próby losowej jest dobór wielostopniowy, będący kombinacją opisanych powyżej sposobów.

Z kolei dobór nielosowy stosowany jest wówczas, gdy celem badania nie jest wnioskowanie na podstawie próby o całej populacji, a także w specyficznych sytuacjach badawczych, zwłaszcza takich jak utrudniony dostęp do badanych, brak wiarygodnego operatu (listy jednostek składających się na populację). Dobór nieprobabilistyczny w wielu sytuacjach jest zdecydowanie lepszym rozwiązaniem niż próby losowe stosowane w ogólnokrajowych sondażach, szczególnie gdy przeprowadzony jest w oparciu o jednoznacznie i szczegółowo zdefiniowane kryteria doboru jednostek. Istnieją dwa główne sposoby doboru takiej próby, które uwzględniają w swoich założeniach kwestie reprezentatywności: dobór celowy (arbitralny) oraz dobór kwotowy. Dobór celowy bazuje na wiedzy badacza o badanej populacji, przy uwzględnieniu celów badań. Po określeniu typowych cech społeczno-demograficznych zbiorowości istotnych dla badania i zbudowaniu z nich modelu dobiera się próbę w taki sposób, aby odzwierciedlała ona ten model. Z kolei dobór kwotowy wychodzi od opisu istotnych cech populacji oraz struktury populacji ze względu na te cechy. Po wyznaczeniu kwot, czyli udziału wyróżnionych kategorii w próbie, dokonuje się losowania.

W opisywanym projekcie zastosowano metodę celowego doboru próby. Trzy podstawowe cechy uwzględnione w doborze próby to typ szkoły (liceum ogólnokształcące, liceum profilowane, technikum), liczba klas maturalnych w szkole oraz usytuowanie na mapie administracyjnej Opolszczyzny. Operatem losowania była lista szkół ponadgimnazjalnych (zawierająca liczbę klas maturalnych w każdej placówce) opracowana przez Kuratorium Oświaty w Opolu, zawierająca dane z roku szkolnego 2006/2007. Aby dobrać próbę, określono liczbę i typ szkół wraz z liczbą klas w każdym z powiatów Opolszczyzny. Ponadto wzięto pod uwagę proporcje maturzystów kończących edukację w każdym z typów szkół. Dokonano dwustopniowego wybo-

ru. Najpierw wybrano szkoły, ze względu na ich typ i położenie. W drugiej kolejności wybrano klasy, czyli audytoria, w których przeprowadzone zostanie badanie. W przypadku zespołu szkół określano typ klasy, w której zrealizowana zostanie ankieta. Po uwzględnieniu powyższych czynników dobrano próbę w taki sposób, aby odzwierciedlała ona zarówno zróżnicowanie przestrzenne struktury szkolnictwa ponadgimnazjalnego w województwie opolskim, jak i proporcję maturzystów ze względu na typ szkoły, do której uczęszczają.

Sprawozdanie z badań

Realizacja badań empirycznych przebiegała według określonego schematu, będącego efektem przyjętych wcześniej założeń metodologicznych. Badania właściwe zostały poprzedzone pilotażem, który miał na celu sprawdzenie kwestionariusza ankiety. Pilotaż został przeprowadzony w pięciu klasach liceów ogólnokształcących na terenie Opola oraz Strzelec Opolskich na początku lutego 2007 r. Jego rezultatem była nieznaczna zmiana brzmienia dwóch pytań zamkniętych, poprzez uwzględnienie odpowiedzi, które pojawiały się stosunkowo często, a nie zostały uwzględnione w pierwotnej wersji narzędzia badawczego. Badania właściwe rozpoczęły się w drugiej połowie lutego i trwały do końca marca 2007 r. W ich efekcie poznano opinie ponad 1500 uczniów klas maturalnych ze szkół położonych w 30 miejscowościach województwa opolskiego.

Prowadzenie wywiadu w każdym audytorium poprzedzało przedstawienie się ankietera oraz przekazanie uczniom podstawowych wiadomości na temat problematyki badań oraz instytucji je realizującej. Młodzież informowano o anonimowym charakterze ankiety i proszono o szczerą i pełną odpowiedź, zwracając wagę na wagę pytań otwartych, które wymagały od badanych wpisania do kwestionariusza kilkudziesięciu wypowiedzi. W toku wywiadów ankieterzy przebywali w klasach, służąc informacją w razie wątpliwości, które zresztą występowały sporadycznie. Zgodnie z założeniem o jak najmniejszym wpływie badacza na kształt odpowiedzi – wskazówki ankieterów miały głównie charakter techniczny.

W toku realizacji badań nie napotkano większych trudności. Jedynym problemem była nieco mniejsza niż spodziewana liczba uczniów w klasach w niektórych szkołach, co było konsekwencją podziału uczniów na międzyklasowe zespoły realizujące przygotowania do egzaminu maturalnego z wybranych przedmiotów w okresie trwania badań. Ze strony respondentów

spotkano się z otwartością, zaciekawieniem i chęcią współpracy, a także kompletnym wypełnieniem kwestionariuszy, czemu niewątpliwie sprzyjała obecność nauczycieli w klasach w toku trwania badań. Ilustracją powyższych spostrzeżeń może być fakt, że żaden spośród ponad 1500 uczniów objętych badaniem nie odmówił udziału w nim, a braki danych w analizie poszczególnych zmiennych nie przekraczają 5%.

Na wartość materiału empirycznego duży wpływ ma sytuacja badawcza, czyli warunki w których znajdują się osoby poddane badaniu. W tym wypadku warunki te były dla respondentów zupełnie naturalne – wywiady przeprowadzono w klasach, w których zwykle odbywały się zajęcia, uczniowie byli wcześniej poinformowani przez pedagogów lub dyrekcję o tym, że badania będą miały miejsce, nie wymagały od uczniów żadnych przygotowań. Wysokiej wartości uzyskanych odpowiedzi sprzyja komfort respondenta wynikający z jego anonimowości: w badaniach nie było konieczność podpisania się pod wypowiedziami, a ponadto respondenci wypełniali kwestionariusze samodzielnie, dzięki czemu nie musieli obawiać się oceny czy braku aprobaty ze strony ankietera. Formułując pytania, które znalazły się później w kwestionariuszu, unikano zamieszczania określeń dwuznacznych czy niezrozumiałych, w związku z czym respondenci nie mieli kłopotu z ich zrozumieniem. Podsumowując, należy stwierdzić, że wymienione wyżej czynniki miały wpływ na wysoki stopień wiarygodności otrzymanego materiału.

Charakterystyka wybranej zbiorowości

Jak nadmieniono wcześniej, w badaniach uczestniczyli uczniowie z województwa opolskiego. Poniżej przedstawiona została ich charakterystyka pod względem cech demograficzno-społecznych. Celem przybliżenia różnic i podobieństw między cechami ankietowanych a ogółem mieszkańców województwa opolskiego zmienne dotyczące badanych oraz ich rodzin pochodzenia przedstawiono w kontekście danych pochodzących z ostatniego spisu powszechnego, przeprowadzonego w 2002 r. przez Główny Urząd Statystyczny, oraz danych zaczerpniętych z Banku Danych Regionalnych GUS, zebranych w 2006 r.

W badaniach brało udział 1531 uczniów, w tym 58,0% kobiet i 41,3% mężczyzn, nie podało tej informacji 0,7% badanych. Wiek większości badanych mieścił się w przedziale 19–20 lat (77,5%) lub 17–18 lat (21,0%), nie podało informacji na ten temat 1,5% badanych. Ze względu na miejsce zamieszkania charakterystyka badanych przedstawia się następująco: miesz-

kańcy miast stanowili 50,3% ogółu ankietowanych, mieszkańcy wsi 48,1%, nie uzyskano informacji na ten temat od 1,6% uczniów.

Respondenci wywodzili się przede wszystkim z rodzin, w których matki miały wykształcenie średnie, a ojcowie zasadnicze zawodowe lub niepełne średnie. Najmniejszy odsetek rodziców legitymował się wykształceniem podstawowym – matki 5,1% maturzystów oraz ojcowie 5,2% z nich. Wykształcenie na poziomie zasadniczym zawodowym lub średnim posiadali ojcowie prawie połowy (48,9%) i matki ponad jednej trzeciej ankietowanych (35,5%). Z kolei wykształcenie średnie posiadała 1/3 ojców (33,1%) i więcej niż cztery na dziesięć matek (41,9%). Wykształcenie wyższe matek zadeklarowało 16% respondentów, w przypadku ojców było to 11%. Informacji dotyczących wykształcenia matek nie podało 1,4%, a ojców – 1,8% badanych. Z powyższych danych wynika jednoznacznie, że matki respondentów legitymują się wyższym poziomem wykształcenia niż ojcowie.

Maturzystów pytano również o sytuację zawodową rodziców. Wśród rodziców badanych pracuje 78% ojców i 60,7% matek, nie pracuje odpowiednio 18,4% i 37,5%. Nie uzyskano odpowiedzi od 3,6% (pytanie dotyczące ojców) i 1,6% respondentów (w pytaniu dotyczącym matek). Wśród matek największe grupy stanowią pracownice fizyczne (26,4%) oraz gospodynie domowe (24,6%). Kolejne pod względem odsetka wskazań grupy zawodowe to kadra kierownicza, inteligencja (13,2%) oraz urzędniczki (9,5%). Mniej liczne grupy stanowią emerytki, rencistki (6,9%), rolnicy (6,0%) oraz prywatni przedsiębiorcy (5,7%). Marginalną grupą są rzemieślnicy (2,0%). Na temat zawodu matki nie podało informacji 5,6% badanych. W przypadku ojców największą grupę stanowią pracownicy fizyczni (44,4%). Około jeden na dziesięciu ojców zalicza się do prywatnych przedsiębiorców (12,6%), rolników (10,2%) lub kadry kierowniczej, inteligencji (10,1%). Zdecydowanie mniejsze grupy zawodowe stanowią emeryci, renciści (8,6%), rzemieślnicy (3,9%) oraz urzędnicy (2,6%). Mniej niż jeden na stu ojców zajmuje się prowadzeniem domu (0,8%). Nie uzyskano informacji o zawodzie ojca 6,9% respondentów.